

УДК 37.017.4

Внукова О.М.,

к.пед.н., доцент кафедри педагогіки та методики професійного навчання Київського національного університету технологій та дизайну, vnuikova.olga@bk.ru

Україна, м. Київ

ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано розуміння громадянського виховання в Україні в історичному аспекті та на сучасному етапі. Зазначено підходи до громадянського виховання молоді за радянського часу А. Макаренка та В. Сухомлинського. Розглянуто визначення «громадянин», «свідомий громадянин» та обґрунтовано поняття «громадянськість». Визначено особливості формування громадянськості як результату виховних впливів на особистість.

Ключові слова: громадянське виховання, громадянин, громадянськість.

Постановка проблеми. Протягом ХХ ст. в різних країнах світу зусилля спрямовувались на формування громадян демократичних держав-націй. Але нині відчутно штучність такого громадянського виховання, тому що світ став більш взаємозалежним, потребує планетарного мислення. Не допустима національна ізоляція. У країнах Заходу загалом переглядається парадигма виховання громадян, які б мали почуття відповідальності за долю власної держави і всієї Землі.

Роль громадянина – предмет постійних дебатів, що свідчить про неоднакове розуміння цієї проблеми у різних країнах, за певних історичних та соціально-політичних умов. У сучасних демократичних державах від громадян очікується усвідомлена участь у суспільних процесах, яка передбачає наявність соціально-політичної компетенції, відповідальності, поваги до прав людини, незалежного і критичного мислення. Для України це також актуально, тому що вона конституційно закріпила за собою статус демократичної держави і розбудовує громадянське суспільство. Це можливо лише за умови досягнення всіма членами суспільства (або, принаймні, переважно їх більшістю) рівня соціально зрілої особистості громадянина.

В Україні педагогічна наука веде пошук шляхів поміж відкритістю світові, іншим культурам та збереженням національно-самобутнього. На сучасному етапі дослідження означених проблем безпосередньо пов'язані з низкою загальнодержавних програм, що стосуються забезпечення прав і свобод людини, розбудови громадянського суспільства. Виховання громадянськості – один із державних пріоритетів освітньої політики України. За цією темою в останні роки прийнято ряд концептуальних документів. З психологічної точки зору проблеми громадянського розвитку особистості розглядають сучасні вчені Б. Ананьєв, І. Бех, М. Боришевський, О. Киричук, В. Поплужний, Д. Фельдштейн та ін. Філософський аспект громадянського виховання розкритий у працях сучасних філософів В. Андрущенка, В. Кременя, Л. Сохань, В. Шинкарука та ін. Громадянському вихованню присвячені доробки М. Бабкіної, В. Болгаріної, В. Іванчука, М. Рагозіна, О. Сухомлинської, В. Струманського, І. Тараненка, Г. Філіпчука, К. Чорної, М. Шимановського та інших. У посібнику «Виховання

громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти» П. Ігнатенко, Л. Поплужного, Н. Косаревої, Л. Крицької викладено стислий огляд розвитку ідей громадянського виховання з античності і до нашого часу [1]. Однак все ще недостатньо розкритою залишається проблема формування громадянськості особистості на сучасному етапі.

Мета роботи – проаналізувати розуміння громадянського виховання в Україні у радянський період та на сучасному етапі, обґрунтувати поняття «громадянськість» як результат громадянського виховання особистості.

Виклад основного матеріалу. У радянській педагогіці поняття «громадянське виховання» ігнорувалось. У чотирьохтомній педагогічній енциклопедії 1964-1967 років видання, наприклад, його зовсім не було. Це пояснюється тим, що комуністичний режим не передбачав наявності громадянського суспільства, яке б вимагало від системи освіти виховання людей, які б думали і діяли незалежно від держави. Проте ідеї громадянського виховання знайшли своє відображення за радянських часів у наукових працях і практичній діяльності А. Макаренка. У центрі уваги розробленої виховної системи видатний педагог ставив завжди формування борця-колективіста, людини працелюбною й енергійною, дисциплінованою, ініціативною, вольовою – господаря своєї країни. А. Макаренко переконливо доводив, що найбільш дієвим методом виховання такої особистості є створення виховного колективу, який є не тільки частиною суспільства, де цілеспрямовано вирішують задачі організації спільної соціально значущої праці, а й носієм першої відповідальності перед суспільством. Педагог на практиці реалізував ідею виховання в колективі і через колектив, здійснивши відомий експеримент у комуні для безпритульних, довівши, що виховання в інтересах держави плідне лише за умови поєднання творчої індивідуальності особистості, стимулювання її моральних почуттів.

Радянська педагогічна наука переймалась проблемами формування громадянської та ідейної спрямованості підростаючого покоління, розвитку їх соціальної активності, громадянського становлення. У 1970 р. з'явилась книга В. Сухомлинського «Народ-

ження громадянина», де на основі гуманізму було розглянуто формування поняття громадянськості, яке включало відчуття приналежності до політичного ладу, відданість батьківщині, першорядність суспільних інтересів. Розглядаючи виховання як комплекс впливів на людину, В. Сухомлинський розкрив основи теорії і методики виховання громадянськості, особливості його здійснення в умовах існуючого суспільства. Сім'ю педагог вважав першою колицею громадянськості, де взаємна відданість і вірність створює честь сім'ї як спільноти. На практиці ж у колишньому СРСР виховувались безетнічні піддані системи, у якій були відсутні законність, гласність, критика тощо.

Реформація сучасного виховного процесу в Україні визначається двома напрямками – національною спрямованістю і демократизацією. Причому, у виховній роботі вони поєднуються. Жодна нація не бажає втрачати найліпших якостей і прикмет своєї самобутності, неповторності, хоча людство йде до інтеграції, до взаємодії у вирішенні проблем. Особливістю сучасного світу є глобальний процес демократизації, який охопив більшість країн світу. Демократія, хоч і не ідеальний, але поки що найефективніший спосіб організації суспільно-політичного життя. Основою виховання громадян демократичного суспільства є формування демократичних цінностей. У зв'язку з завданням розбудови демократії в Україні маємо потребу в освічених, активних громадянах, які вміють жити і працювати в умовах підвищеної відповідальності за себе і країну.

Визначень, що стосуються поняття «громадянин», існує чимало. В українській мові це слово походить від «громади» і означає члена якоїсь громади. Тому поняття «громадянин» – відносне, його варто розглядати на різних рівнях – місцевому (місто, село, де людина проживає), національному (держава, яка надає права своїм громадянам), світовому (наддержавні утворення, наприклад, Євросоюз).

На рівні країни громадянин – це формально закріплена законом приналежність особи до держави. Статус громадянина людині надається. Він означає підданство, підпорядкованість законам держави, наділеність обов'язками перед державою, володіння соціальними, політичними та іншими правами. Поряд із формальним поняттям «громадянин» є неформальне, обґрунтувати яке складніше. Існує багатий спектр думок соціологів, політологів, педагогів із цієї проблеми. Дотримуємося розуміння сучасного громадянина, як людини, яка живе в демократичній правовій державі і має конституційно гарантовані невід'ємні права і свободи. Вона має можливість повною мірою ці права і свободи реалізувати і захистити, поважає демократичні цінності. Свідомий громадянин – це людина, «якій притаманні особистісні якості й риси характеру, спосіб мислення, вчинки та поведінка, спрямовані на розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні» [2, с. 39]. Погоджуємось із попереднім визначенням, уточнюємо: свідомий громадянин – це людина з чітко вираженою громадянськістю.

Ми не можемо не зважати, що у практиці виховання молоді поняття «громадянськість» педагогами часто

асоціюється з поняттям «громадянин» в юридичному його значенні. А це означає, що людині, яка має статус громадянина, автоматично приписують громадянські цінності, що синтезуються в понятті «громадянськість». Поняття громадянськості введено, щоб відрізнити громадянство як формально юридичний статус особи від громадянства як стану свідомості. Саме «громадянськість» найчастіше використовують для означення кінцевих результатів виховання громадянина, хоча, як показало вивчення літератури, «громадянська зрілість», «громадянські цінності» та інші терміни теж вживаються з цією метою.

Сам термін «громадянськість» поширився завдяки Великій французькій революції XVIII ст., у ході якої навіть з'явилося офіційне звернення – громадянин.

Поняття «громадянськість» було предметом визначення у численних дослідженнях різноманітних галузей знань. Варто зазначити, що громадянськість до певної міри інституціональна, адже її практичний вияв закріплений законами та інститутами. Громадянськість у суспільно-історичному плані є продуктом і наслідком соціально-економічних і духовно-культурних процесів. За допомогою певних психологічних механізмів, таких як традиції, звичаї, еталони поведінки тощо, громадянськість не тільки зберігається, а й відтворюється. Державне життя пронизує всі вияви особистості: сприймання, мислення, пам'ять, емоції тощо. Як результат цих процесів створюється громадянськість. Наявність чи відсутність громадянськості, а також її розвиток, залежать від ступеня соціальної складності суспільства, від форм його політичного устрою. Але, на нашу думку, здебільшого це зумовлено рівнем індивідуального розвитку особистості. Підтвердженням цього є поведінка Жанни д'Арк, хоча її спосіб життєдіяльності не передбачав активної участі у державному житті. Погоджуємося із тим, що «у процесі піднесення до Я-державного людина проходить через усвідомлення своєї спорідненості з іншими і особливостей ставлення до них через Я як представника сім'ї, роду, фахового колективу, народу, держави, людства» [3, с. 74]. Тобто, громадянськість виступає як фундаментальна особистісна якість, проявляючись в обов'язку служити суспільству, усвідомленому сприйманні державних інтересів як своїх особистих. Водночас громадянськість передбачає змогу та бажання брати участь у державотворенні, а також у розбудові громадянського суспільства. Тому саме педагогічний фактор виступає вирішальним чинником у набутті громадянськості.

О. Сухомлинська акцентує увагу на два підходи до поняття «громадянськість». Перший бере за приклад практику громадянства у класичних республіках Греції і Риму. За цим підходом громадянськість є республіканською і особистістю розглядається як член політичного суспільства, що повинен відчувати цю належність, бути вірним вітчизні і проявляти лояльність до її правової системи, громадянські обов'язки ставити вище індивідуальних інтересів. У Стародавніх Афінах громадяни повинні були не лише сумлінно дотримуватися законів, а і виявляти ініціативу у справі зміцнення держави. Інший підхід іде від ідей Дж. Локка та Т. Джефферсона і утверджує громадян у свободах і

рівності прав, захищає їх від будь-якого втручання влади. Ця громадянськість є ліберальною [4, с. 20-21].

Серед сучасних українських педагогів враховуються обидва вищезазвані підходи до суті громадянськості. Так, в Українському педагогічному словнику зазначається: «Громадянськість – усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави, суспільства; почуття відповідальності за їхнє становище. Громадянськість є важливою рисою морального обличчя людини» [5, с. 75].

На нашу думку, громадянськість – це сформованість правової, моральної і політичної культури в особі, яка ідентифікує себе з певною державою. Громадянськість – це якість, яка не є вродженою, не надається формально, а яка виховується. Вона може зберігатися навіть після втрати громадянства.

Висновки. На сучасному етапі в Україні громадянське виховання молоді має першочергове значення для збереження цілісності держави та її демократичної розбудови. Результатом виховання громадянина є формування громадянськості в особі, яка ідентифікує себе з Україною, і у якої є сформованими правова, моральна і політична культура. Педагогічній практиці не повинні бути осторонь процесів формування громадянськості підростаючого покоління, а навпаки докладати до цього максимальні зусилля. Подальших теоретичних досліджень потребують питання чіткого визначення завдань громадянського виховання і розробки сучасних технологій та методик формування громадянськості особистості.

Література

1. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: [навчально-методичний посібник] / П. П. Ігнатенко, В. А. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька. – К.: ІЗМН, 1997. – 252 с.
2. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Джерело педагогічної майстерності. Громадянська освіта школярів / Науково-методичний журнал. Випуск № 1 (33). Ч. 1-2. – Харків: ХОІНМІБО, 2005. – С. 35-45.
3. Снігур Л. А. Розвиток громадянськості особистості: етапи формування // Наука і освіта. – 2000. – № 4. – С. 73-77.
4. Сухомлинська О. Ідеї громадянськості й школа в Україні // Шлях освіти. – 1999. – № 4. – С. 20-25.
5. Український педагогічний словник / За ред. С. У. Гончаренка. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

References

1. *Vyhovannja gromadjanyna: psyhologo-pedagogichnij ta narodoznavchij aspektj: navchal'no-metodychnij posibnyk* / P. P. Ignatenko, V. A. Popluzhnyj, I. N. Kosareva, L. V. Kryc'ka. – K.: IZMN, 1997. – 252 s.
2. *Kontseptsija gromadyanskogo vihovannja osobistosti v umovah rozvitku ukrajins'koyi derzhavnosti* // *Dzherelo pedagogichnoyi maysternosti. Gromadyanska osvita shkoljaryv / Naukovo-metodychnij zhurnal. Vypusk № 1 (33). Ch. 1-2.* – *Harkiv: HOINMIBO, 2005. – S. 35-45.*
3. *Snigur L. A. Rozvitok gromadyanskosti osobistosti: etapi formuvannja* // *Nauka i osvita.* – 2000. – № 4. – S. 73-77.
4. *Suhomlinska O. Ideji gromadyanskosti y shkola v Ukrajinі // Shlyah osviti.* – 1999. – № 4. – S. 20-25.
5. *Ukrayinskij pedagogichnij slovník / Za red. S. U. Goncharenka.* – K.: *Libid, 1997. – 376 s.*

Vnukova O.

Dr. of Pedagogical sciences, Associate professor of Pedagogic and techniques for vocational training department of Kyiv National University of Technologies and Design vnukova.olga@bk.ru

Ukraine, Kyiv

CIVICISM AS A RESULT OF CIVIL EDUCATION OF PERSONALITY

The article analyzes an understanding of civic education in Ukraine in historical perspective and at the present stage. The approaches to civic education of the youth of the Soviet era A. Makarenko and V. Sukhomlynsky were reviewed.

The the definitions “citizen” and “conscious citizen” were distinguished and the definitions of “civic consciousness” were pointed out. Peculiarities of formation for citizenship as the result of the education for personality were figured out.

Key words: *civic education, citizen, civic consciousness*